

Se strinjate

Novi miti namesto starih

Ivo Zanić

Konec Jugoslavije je neizogibno pripeljal do raziskave ter nove razlage zgodovine narodov in dežel nekdanje federacije oziroma držav, ki so nastale po njenem razpadu. Ni mogoče spregledati, v kolikšni meri so nove razlage pomembne za demokratični razvoj celotnega območja. Stare mite spontano nadomeščajo novi kot "demitologizacija" ali pa jih spreminja nova politična elita. To je past, ki se ji težko izognemo.

Glavno vprašanje je torej, kako naj se upremo novim mitom, kako naj se naučimo prepoznati vedno enako obliko, za katero je kot za številne druge pojave značilno dejstvo, da jo je vedno lažje spoznati (in obsojati) pri drugih kot pri sebi.

Kosovska legenda je doživela svoje vzpone in padce. Poudarek se je spreminjal glede na okoliščine. Največja sprememba je bila povezana s temo o izvoljenem ljudstvu iz Stare zaveze. Kljub nejasnim dejstvom in dokazani netočnosti je postala kosovska bitka leta 1389 v skupni zavesti osrednji dogodek v srbski narodni zgodovini.

Skupaj z drugimi spremembami, ki so nastale in še nastajajo, je tako zelo

prežela srbsko kulturo, politično misel in javno življenje – s trajno uničujočimi posledicami –, da ji v evropski zgodovini ni para.

Izstopa pa zanimivo dejstvo: medtem ko se je ljudstvo lahko zabavalo z igrami, pesmimi in pamfleti, ideološkimi članki in političnimi govori, (para)teološkimi in (para)liturgičnimi razlagami in pripovedmi kot z neskončnimi variacijami na teme o narodni enotnosti in neenotnosti, prepričanjih in neprepričanjih, izdaji, žrtvovanju in heroizmu, zgodovinskem odrešeništvu in mitu o nacionalnosti, v zgodnji srbski umetnosti ni bilo pomembnejšega umetniškega dela, ki bi ponazorilo kosovsko bitko.

V drugi polovici 19. stoletja, v času hude narodne napetosti, je kosovski mit spodbudil izbruh sovraštva do Turkov in tako imenovanih "Turkov" – muslimanskih Albancev in Bosancev; najvplivnejši literarni kritik tistega časa Jovan Škerlić je govoril celo o splošnem "kanibalskem razpoloženju". Med vojaškimi in psihičnimi pripravami na prvo balkansko vojno so kosovski mit uporabili pri oblikovanju etike o dolžnosti in žrtvovanju (s poudarkom na dolžnosti). Kasneje, med prvo svetovno vojno, z izgubo ozemlja, tudi pred kratkim pridobljenega Kosova, in umikom vojske ter ljudstva prek Albanije, je močnejše izstopalo žrtvovanje in odrekanje. Ko je vojska čakala na solunski fronti,

pripravljena na prodor, sta bili ti dve načeli skoraj v ravnovesju.

V letu 1989 se je mit najbolj približal udejanjenju in vrhu v natančno izpeljanem načrtu, pri katerem je bila udeležena prav vsa srbska politična, umetniška in cerkvena elita. To je bila 600. obletnica bitke; mit je s tem dosegel moralno zmago kot žrtev, ki se noče ukloniti. Tistim, ki so se trudili, da bi Srbom vsilili podložnost, se je bilo treba upreti z moralno vzvišenostjo, ki je *a priori* izključevala možnost, da bi bili sami krivi za napake, krivice ali celo zločine. Vloga podjarmljevalca je bila dodeljena vsem tistim, s katerimi so Srbi dotlej živeli v skupni državi.

Kot stvarna pripoved s konkretnim prizoriščem, liki, dogodki in sporočili, ne glede na to, koliko so zgodovinsko zanesljivi, je kosovska zgodba le srbski mit. Takšen bo tudi ostal, dokler Srbi tega ne bodo spregledali in se soočili s pogledi, ki jim že desetletja onemogočajo, da bi postavili videnje sebe, svojih sosedov in svojega mesta v svetu v vsaj za silo stvarne okvire. Ti vidiki legende so usodno preprečili modernizacijo njihove družbe. Pri tem procesu jih nihče ne more nadomestiti ali jim bistveno pomagati.

Vendar je okleščeni kosovski mit splošen pojav. Vsi svetovni miti so na neki način kosovski. V vseh mitih človeške skupnosti opisujejo same sebe, svojo zgodovinsko pot in razloge za konec svoje zlate dobe sloge in slave. Francoski mislec Maurice Drouon pravi, da bi ljudstva brez legend in mitov zamrznila v zimi zgodovine. V tem pogledu je mit oblika spomina, ki spodbuja in krepi družbo v težkih obdobjih.

Na enak način si posamezniki v kriznih časih pomagajo s pravimi ali izmišljenimi spomini iz dobrih starih časov.

Mit vedno učinkuje na enak način: iz preteklosti izbere tiste dogodke, ki jih je treba spremeniti, da nastane preprosta in razumljiva zgodba. V bistvu in delovanju se model ne spreminja. Miti se seveda razlikujejo v tem, kako močno so prisotni v posameznih družbah, in po tem, koliko vplivajo na politične odločitve in pomembne ocene. Razlikujejo se tudi v razširjenosti, ki jo dosežejo pri ljudstvu, pri t. i. tihi večini, ter v stopnji, do katere je meja med razumsko in mitološko razlago resničnosti zamegljena; na katera področja vpliva in katere sloje družbe oziroma ustanov podpira in posega v njihov razvoj, tako da služi njihovim interesom.

V sklepni analizi ima lahko zelo različne posledice: na primer umetniško delo, nastalo po mitoloških temah, obogati kulturo določenega naroda; večje ali manjše število prispevkov k "velikim spodrslijajem"; vendar tudi številna trupla in neštete požgane razvaline. Te posledice so nujno – in edino – zgodovinsko in moralno merilo.

Vrednost načela kosovske legende je v uravnoteženi in natančni – ter za kasnejši razvoj Srbije preroški – ugotovitvi literarnega zgodovinarja Miodraga Popovića leta 1976:

»Vidovdanski kult [Kosovska bitka je bila 28. junija, na dan sv. Vida, op. prev.], ki je skupek zgodovinskih dejstev in mitološke resničnosti, resnična bitka za svobodo s poganskimi primesmi (maščevanje, pokol, obredno

žrtvovanje, vstajenje junaškega prednika), lahko vsebuje vse značilnosti okolja z neomiljenimi mitološkimi pobudami. Kot določena stopnja v razvoju narodne miselnosti je bil zgodovinsko nujen. Kot trajno prepričanje je vidovdanski kult za tiste, ki se ne morejo ločiti od spon psevdomitološke in psevdozgodovinske interpretacije,

lahko tudi usoden. V taki ujetosti lahko sodobna miselnost človeškega duha doživi novo Kosovo – intelektualni in moralni poraz.«

Zgodovinska resnica je mnogo celovitejša in mnogo bolj "nelogična" kot si pobudniki mita lahko predstavljajo. Vsak trenutek lahko oblikuje "dramatično kombinacijo" in jo vrže v obraz



ponarejevalcem in propagandistom. Zgodovina se že ves čas mojstrsko posmehuje srbskemu mitu o Kosovu.

Velik del srbske države in politične miselnosti je bil več kot stoletje usmerjen v "maščevanje Kosova". Čeprav so vrsto zgodovinskih dogodkov, od političnih preobratov do oboroženih spopadov, razlagali v tej luči, se srbska vojska na Kosovu od legendarnega leta 1389 ni spopadla s turško vojsko, kar bi v luči legende lahko razlagali kot neposredno "maščevanje za Kosovo", kot plačilo za poraz. Bitka med prvo balkansko vojno, ki so jo dolgo imeli za težko pričakovano maščevanje za Kosovo, ni bila na Kosovu, temveč blizu Kumanovega v Makedoniji, kjer je leta 1912 srbska vojska porazila turško. Geslo tistega dneva je bilo "Kumanovo za Kosovo".

Ravno na Kosovu, blizu Lipljan, južno od legendarnega Gazimestana [pri-zorišče bitke na Kosovu leta 1389, op. prev.] so Turki doživeli poraz orjaških razsežnosti, vendar jih niso premagale ne srbske sile ne kristjani. Nepričakovano je zmagal nekdo, ki je iz današnje perspektive zgled zgodovinske ironije (ali poduk, če bi se že kdo kdaj kaj naučil iz zgodovine). Ta bitka je bila razmeroma pred kratkim, poleti leta 1831, ko je turški sultan poslal močno vojsko, da bi zadušila upor v Bosni. Vodja upora, "bosenski zmaj" Husein-beg Gradašćević iz Gradačca, se je z vojsko bosenskih Muslimanov odpravil v boj in prizadejal Turkom poraz, o kakršnem lahko Dobrica Čosić in Vuk Drašković le sanjata.

Z drugimi besedami, princa Lazarja [srbski vojskovodja, ki je bil ubit na Kosovu, op. prev.] in Miloša Obilića

[srbski junak, ki je ubil turškega sultana Murata, op. prev.] so maščevali natanko tisti, ki jih je v 20. stoletju Velika Srbija pod geslom "maščevanje za Kosovo" premišljeno iztrebljala kot "Turke" in jih hladnokrvno označila za "razočaranje srbskega cesarstva" [naslov ene od narodnih pesmi iz kosovske zbirke, op. prev.] na Kosovu leta 1389.

Tudi bosenska muslimanska narodna ideologija ob koncu 19. stoletja razlaga bitko na enak način. Predstavnik Muslimanov, pesnik Safet-beg Basagić, je v romantičnem duhu tistega časa napisal kratko zgodovino *Bosanci na Kosovu*. Jasno je poudaril enakost med zgodovinskima dogodkoma: tako kot je sultan leta 1389 napadel Srbe na njihovem ozemlju, zdaj Srbi napadajo Bosance na bosenskem.

Ko je Gradašćević vodil bosensko vojsko proti Kosovu, ga je bojišče spominjalo na "usodo Srbov". Prav to je bila za Bosance spodbuda, da so stopili v boj z mislijo, da se bodo "sinovi maščevali sinovom svojih očetov za sramotno prelivanje krvi". Muslimanski Bosanci v preteklosti torej niso branili le svoje dežele. Bojevali so se v imenu slovanske solidarnosti in skupnega slovanskega izvora. Prevzeli so breme plačila za stare dolgove v simboličnem zgodovinskem času, plačila za poraz, ki ga je sultanova vojska zadala njihovim slovanskim bratom, pravoslavnim Srbom.

S stališča prevladujoče ideologije slovanske enotnosti v takratnem času vera ni bila bistvenega pomena: Bosanci so bili predvsem Slovani in kot taki so imeli moralno, zgodovinsko in politično pravico, da kaznujejo neslovanskega

zavojevalca, ki je nekoč prinesel toliko nesreče bratom Slovanom.

Danes smo priče razpadu kosovske legende in s tem ideološki tvorbi, Veliki Srbiji. Sanje so Srbe in Srbijo zanesle tako daleč, da so se zapletli v vojno s skoraj vsemi sosedi in si s tem dolgoročno povzročili hudo škodo. Zavedati se moramo, da tudi polom velikosrbske ideje, čeprav je nujen, ne bo dosti rešil, če iz zgodovinske slepe ulice ne bodo potegnili nauka tako Srbi kot njihovi sosede.

Njihov stvarni poraz ne pomeni, da je tudi miselnost, ki jih je do tega pripeljala, avtomatično in neizogibno poražena. Ponovile so se okoliščine izpred desetih let, ko so dobronamerni Hrvati verjeli, da zavračanje Jugoslavije in komunizma pomeni svobodo, ki naj bi bila dosežena takoj, ko bi ta dva moteča faktorja stvarno ali formalno odstranili. S tem naj bi bila vsa vprašanja za vedno rešena.

Po vsem, kar se je zgodilo, ostaja še moralna dolžnost do žrtev. Trenutek očiščenja naj ne bo poenostavljen v reklo: "Dobili so, kar so iskali." To bi morala biti spodbuda, da bi podobno seme zla spoznali med "svojimi ljudmi," ker miselnost, ki je krepila sanje o Veliki Srbiji, ni značilna samo za Srbe. Velika Srbija lahko doleti kogarkoli, v različnih oblikah, sprva lahko in praznično, z zabavno parado političnih klovnov in navdušenih čevkačev pred zaspanim občinstvom, ki le prezirljivo zmajujejo z glavo. Konča pa se s krvavim razdejanjem, v katerem tudi zaspanemu občinstvu ni prizaneseno.

Poraz Miloševićeve Srbije bo toliko manjši, kolikor bo kakršna koli sled

miselnosti, ki jo je ustvarila, še naprej prisotna pri njenih sosedah; njihova prihodnost je odvisna od verodostojnosti in doslednosti poraza. Pri vsem tem ne more nihče opraviti dela namesto Srbov – spoznati zlo v svoji sredini; niti sami se ne morejo otresti ideje o Veliki Srbiji, da bi lahko rekli, da je bila premagana kot eden od sindromov.

Nejasne puhlice, ki so že dolgo povezane s "srbskim Kosovom", se med seboj komaj kaj razlikujejo. Na primer tiste iz neskončno dolgih parateoloških govorov predsednika hrvaške skupščine Nedeljka Mihanovića v Bleiburgu 14. maja 1995. [Majhno avstrijsko mesto, povezano z vlakom beguncev, ki so pred komunizmom bežali v Zahodno Evropo leta 1945. Zavezniki so vlak vrnili v Jugoslavijo in pobili vse begunce. V igri s številkami – Hrvatje so ubili več Srbov in obratno – na predvečer vojne leta 1991 so znova obudili Bleiburg kot zgled ponovnega mednarodno nerazkritega vojnega zločina. Op. prev.] S pomočjo puhlih, a pomenljivih svetopisemskih primerjav in vzporednic je imel tudi on vlogo preroka v novi veri v "domovino Hrvaško". Ves izumetničen, zavezan dnevnim političnim zahtevam in popolnoma brez spoštovanja do mrtvih, ni bil nič boljši od srbskih avtorjev mita.

Kot je v tistem času na teh straneh zapisal Luka Vincetić, je taka počastitev Bleiburga žalostno spominjala na zaključno obujanje spominov na "hrvaško Kosovo" in "tako smo kljub vztrajanju, da ne sodimo na Balkan, dobesečno hodili po stopinjah Srbov". Tudi tu je bilo zaslediti bolesten namig na kosti in "velikosrbska kovaška

kladiva", mitologijo poraza, izdaje in maščevanja, mistificiranje naroda in psevdoreligiozen odnos do nacionalnosti, nepojenljivo hlipanje nad usodo ljudstva in obsodbo vsega sveta, in vsakomur, kdor je hotel videti, je bilo jasno, da je polaganje temeljev za legendo o "izvoljeni Hrvaški" napredovalo enako kot prej legenda o "izvoljeni Srbiji".

To še ne pomeni, da se bo tako mistificiranje naroda razvilo v enakem obsegu in imelo podobne posledice. Vendar je imel Vincetić dovolj trden razlog, da je svaril ljudi, češ da se je natanko taka ideja o legendarni domovini Kosovu nekoč rodila v Srbiji. Vsi na Hrvaškem danes vidijo, kam so Srbijo pripeljale izjave Dobrice Čosića o "večnih zmagovalcih v vojni in poražencih v miru", vendar si je koristno zapomniti, da je neki hrvaški minister na shodu svoje stranke čisto resno pojasnil, da so "Hrvati pogumno zmagali v vojni, vendar so vedno postali žrtve spletk, lokavosti in diplomacije svojih tujih sovražnikov".

Ponavljanje srbske zamisli o "izvoljenem ljudstvu", ki je Srbe navsezadnje zapeljala v bedo in uničenje, bi moralo biti razlog za spomin na nedavno poročilo vojaškega uradnega lista o "milijonih Hrvatov v njihovi izvoljeni domovini".

Prav tako nehote občutimo grozo ob besedah nekdanjega visokega bosenskega funkcionarja, ki ni našel primernejših besed za opis strašnega trpljenja v Srebrenici – in se bržkone niti

ni zavedal izvora svojega navdiha –, kot da jo je imenoval "največje bosensko podzemsko mesto". Natanko tako bolno, vendar zelo nalezljivo puhlico so uporabili v Jasenovcu [ustaškem taborišču smrti med drugo svetovno vojno na Hrvaškem, op. ur.] – "največje srbsko podzemsko mesto"; sredi osemdesetih let si jo je izmislil Matija Bečković, eden največjih velikosrbskih "morilcev za pisalno mizo", čigar hipnotične stvaritve so v rokah obsedenih mojstrov propagande poleti 1995 neposredno priklicale usodo Srebrenice.

Jeseni leta 1991 je pravoslavni teolog Pavel Rak napisal članek kot odgovor na pozive h kesanju srbske Pravoslavne cerkve. Vsak dan se je oglašil kak hinavski škof s ponižnim spokorniškim izrazom, prepričan o svoji nezmotljivosti, ki jo je Bog naklonil njemu in njegovim rojakom. Takoj je znal naštet vse krivice, ki so se v preteklosti zgodile Srbom. Vsi sosedski narodi so bili obtoženi zločinov, ki so jih v preteklosti zagrešili nad Srbi. Rak jim je v pomislek ponudil preprosto izmišljeno situacijo:

»Predstavljajmo si, kaj bi se zgodilo, če bi naši sovražniki prisluhnili skesanemu srbskemu prigovarjanju. Usmiljeni Bog, ki prisluhne celo kesanju največjih grešnikov, bi odpustil srbskim sovražnikom. Nas, ki smo prepričani, da bi se morali kesati vsi drugi, pa bi zapustil. Cvremo se v peklju sovraštva, ker smo se sami zaprli vanj.«

Prevedla Nina Zabukovec